

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА
ДО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРАВА ЄВРОПИ:
ЄВРООРІЄНТОВАНА ШКОЛА
ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ
НА ТЛІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7
В 42

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» 24 вересня 2025 року (протокол № 2)*

Рецензенти:

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету;

Гринько С. Д. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

В 42 **Від римського права до інтеграційного права Європи: євроорієнтована школа порівняльної цивілістики на тлі гібридної війни : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 660 с.**
ISBN 978-617-8763-01-5

Колективна монографія є комплексним дослідженням еволюції приватного права – від римської традиції до сучасних європейських моделей у контексті гібридної війни проти України.

У книзі поєднані: дослідження методологічних засад порівняльної цивілістики; аналіз римського приватного права як основи європейської правової цивілізації; вивчення впливу гібридної війни на приватноправові інститути; компаративістські студії у сфері сімейного, договірної, спадкового, банківського та цифрового права; розгляд нових викликів, пов'язаних із цифровізацією та трансформацією правосвідомості.

Монографія адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком приватного права в умовах європейської інтеграції та гібридної війни.

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7

ISBN 978-617-8763-01-5

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
ВСТУП.	7

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ

Розділ 1. Від вивчення рецепції Римського приватного права до теорії адаптації європейських правових систем: Одеська школа порівняльної цивілістики (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	9
Розділ 2. Методологічні імперативи порівняльної цивілістики під час гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	39
Розділ 3. Римське приватне право як підґрунтя права ЄС (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	77
Розділ 4. Глобалізація, глокалізація і дихотомія «приватне право-публічне право» через призму гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	119
Розділ 5. Приватне право у відкритому суспільстві в аномальних умовах (Євген Харитонов, Олена Харитонова, Ірина Давидова).	150
Розділ 6. Еволюція суб'єктів права та розвиток представництва: від часів римського приватного права до сьогодення (Ірина Бабич).	179

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Розділ 7. Російсько-українська гібридна війна: юридичний фронт (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	210
Розділ 8. Розвиток цивільного законодавства в умовах гібридної війни: модернізація, рецепція, трансплантація. Досвід і перспективи (Богдан Фасій).	239
Розділ 9. Волонтерська діяльність в умовах гібридної війни (Юлія Кривенко)	272
Розділ 10. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері цивільно-військового співробітництва Збройних сил України (Микола Павленко)	288
Розділ 11. Проблеми, що виникають у зв'язку зі смертю військовослужбовця ЗСУ, під час дії воєнного стану (Валерій Герсак).	309
Розділ 12. Проблеми інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення в умовах гібридної війни (Юлія Цал-Цалко)	327

Розділ 12

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

Юлія Цал-Цалко
кандидатка юридичних наук, доцентка

Сутність окремого провадження. Ключові аспекти встановлення фактів, що мають юридичне значення в цивільному судочинстві

Механізми захисту цивільних прав громадян є невід'ємним елементом правової системи розвинутих країн, а ефективність, прозорість та доступність правосуддя стає запорукою розвитку й всіх інших галузей діяльності держави та суспільства. Судова система, перебуваючи у вирі реформаційних процесів, виконує важливі функції із захисту та охорони прав фізичних і юридичних осіб та інших суб'єктів права. Її ефективне функціонування є надійною запорукою належної дії всіх нормативних положень, зокрема галузі реалізації процесуальних інтересів громадян та юридичних осіб. В цьому світі більш чітко визначається необхідність як вдосконалення законодавчих норм з регулювання судового процесу, так і розвиток наукової бази. Різноманітність аспектів правового регулювання породжує і необхідність розподілення функцій судової влади на коректно та ефективно структуровану систему судових органів, а судовий процес організувати у формі опрацьованої та оптимізованої системи окремих інститутів.

Однією із важливих складових цивільного судочинства є окреме провадження, що на сьогоднішній день вирішує низку суттєвих правових завдань, зокрема із розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Ідеологічне та ціннісно-правове обґрунтування даного виду провадження є фактично вста-

новленим фактом. Правова природа та процесуальна специфіка розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а приклади судової практики свідчать про високу цінність юридичних завдань, що покладено на даний інститут. Водночас, його функціонування відбувається в умовах суттєвих процесуально-правових змін, що з одного боку вдосконалює правові механізми регулювання судового розгляду, з іншого ж викликає чисельні питання. Щодо ефективності та дієвості впроваджуваних змін та недопущення внаслідок їх запровадження виникнення площини процесуальних зловживань чи утиснень охоронюваних законом прав та інтересів.

Складна структура самого виду окремого провадження робить цілком природним той факт, що впровадження окремого провадження є властивістю розвинутих правових систем та судового процесу. Так, в Європі сучасний вигляд механізму окремого провадження став набутиям процесуального законодавства в більш пізні роки. Розгляд деяких напрацювань та наукових джерел, матеріалів судової практики, актів законодавства дає змогу сформулювати основні тези характеристики сучасного стану процесуального законодавства, висвітлити найбільш вагомні пункти проблематики та існуючі правові ризики для охоронюваних законом прав. З огляду на вказаний формат, наукова думка набирає ґрунтовності та більшої суспільної ваги, доцільність розкриття інституту окремого провадження, ґрунтується на високій динаміці реформування процесуального законодавства, що включає суттєві зміни і у функціонуванні судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як однієї з груп справ окремого провадження, а також формування нових інститутів цивільного процесу.

В світлі зазначеного, та з огляду на наявні потреби суспільства, а також у напрямку реалізації державних стратегій національного правового розвитку, на сьогоднішній день перед законодавцем постають суттєві правові питання. Чисельні зміни до окремих галузей правової системи України все ж стають реаліями нормотворчої діяльності влади в Україні сьогодні. Однак, окремим аспектам даних заходів бракує узгодженості чи належного стану підготовки умов ефективного провадження нормативних змін.

Отже, чинний Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) передбачає певні види проваджень, серед них виділяє і окреме¹. Розділ IV ЦПК України регламентує положення щодо окремого провадження в цивільному судочинстві, а саме ч. 1 статті 293 ЦПК України надає законодавче закріплення окремого провадження, де передбачено, що це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Окреме провадження є традиційним інститутом цивільного процесуального права, при цьому, розвиток окремого провадження як самостійного виду цивільного провадження протягом останнього часу йшло двома напрямками, зокрема, удосконалення процесуального порядку розгляду та вирішення існуючих категорій справ та виділення нових категорій, що відображають зміни в цивільному матеріальному праві.

Слід відмітити, що розуміння окремого провадження як виду цивільного судочинства супроводжується виокремленням його особливостей: по-перше, окреме провадження направлено на охорону цивільних прав та створення умов для запобігання порушення, невизнання або оспорення права чи здійснення умов для нормальної його реалізації; по-друге, цей вид провадження характеризується відсутністю спору про право (у випадку якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах) та відсутністю сторін з протилежними інтересами, справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 3 та 4 ст. 42 ЦПК України зазначає, що у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи, а також у справах можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб). Особливістю окремого провадження також є відсутність застосування принципу змагальності та меж судочинства.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

вого розгляду, і неможливість укладання мирової угоди та передачі справи на розгляд до третейського суду. Судові витрати, пов'язані з провадженням певних справ окремого провадження, відносяться за рахунок держави. До особливостей справ даного виду провадження можна віднести і можливість суду за власною ініціативою витребувати необхідні докази з метою з'ясування обставин справи. Переважна більшість цих особливостей впливає зі змісту статті 294 ЦПК України. Також частиною 4 ст. 293 ЦПК України передбачено, що в деяких справах обов'язковим є колегіальний розгляд справ у складі одного судді та двох присяжних, це стосується розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; справ щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; справ про усиновлення; про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; справ щодо примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу.

Слід також звернути увагу на думку авторів, які зазначали, що основною особливістю справ окремого провадження є те, що їх виникнення пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту або його відсутності, що має значення для охорони прав та інтересів особи. Така потреба може виникнути за необхідності створення умов для здійснення особою особистих чи майнових прав або для підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваного права. Рішення лише підтверджує наявність або відсутність правоприпиняючих юридичних фактів. Справи про встановлення юридичних фактів також не створюють матеріальних благ для заявників, такі права є похідними від встановлених юридичних фактів, а тому отримання їх передбачається лише в майбутньому. Отже, справи окремого провадження в цій частині є фактично допоміжними для здійснення суб'єктивних матеріальних прав особи.¹ Теоретичне осмислення інституційних особливостей окремого провадження є важливою складовою їх коректного тлумачення та ефективного сприяння праворозумінню. Саме тому вивченню правової природи справ окремого провадження завжди приділялось достатньо уваги, однак теоретичний аспект ана-

¹ Коструба А. В. Окреме провадження як форма встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у цивільних правовідносинах. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 136.

лізу справ окремого провадження відбувається з урахуванням законодавчих визначень та закріплених положень. Дослідження окремого провадження має значну кількість adeptів в науковому середовищі. Водночас, динаміка змін щодо даного інституту поширюється, здебільшого, на практико-правову площину. Так, остання суттєва кодифікація процесуального законодавства впровадила зміни й до Цивільного процесуального кодексу. Однак даний факт не припинив наукових дискусій та закликів практикуючих юристів щодо необхідності подальших змін.

Отже, чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає перелік справ окремого провадження, до яких відносить:

- справи щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (регламентація даної категорії справ міститься у розділі 4, глави 2, ст. 295–300 ЦПК України);
- справи щодо обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх (розділ 4, глава 2-1, ст. 300-1–300-5 ЦПК України). Дана категорія справ з'явилася у ЦПК України у зв'язку з прийняттям у 2020 році Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор»;¹
- справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (розділ 4, глава 3, ст. 301–304 ЦПК України);
- справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (розділ 4, глава 4, ст. 305–309 ЦПК України);
- справи про усиновлення (розділ 4, глава 5, ст. 310–314 ЦПК України);
- справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення (розділ 4, глава 6, ст. 315–319 ЦПК України);
- справи щодо відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (розділ 4, глава 7, ст. 320–328 ЦПК України);
- справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (розділ 4, глава 8, ст. 329–333 ЦПК України);

¹ Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/768-20>

- справи щодо визнання спадщини відумерлою (розділ 4, глава 9, ст. 334–338 ЦПК України);
- справи щодо надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (розділ 4, глава 10, ст. 339–342 ЦПК України);
- справи щодо примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу (розділ 4, глава 11, ст. 343–346 ЦПК України);
- справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (розділ 4, глава 12, ст. 347–350 ЦПК України);
- справи про видачу і продовження обмежувального припису (розділ 4, глава 13, ст. 350-1–350-8 ЦПК України). Дана категорія справ була введена у ЦПК України у зв'язку з прийняттям у 2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹;
- справи про розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (розділ 4, глава 14, ст. 350-9–350-12 ЦПК України). Зазначена категорія справ є останньою новелою щодо справ окремого провадження, і з'явилася в ЦПК України у зв'язку з прийняттям у 2024 році Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках»².

З наведених особливостей вбачається, що окреме провадження, як і категорії справ, що до нього віднесені відрізняються суттєвою правовою специфікою, а отже цілком виправдовують окремий статус та відповідне нормативне закріплення. Зазначені справи окремого провадження, незважаючи на свою специфіку, розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановленими ЦПК України, враховуючи виключення, передбачені статтями 293 і 294 ЦПК України

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12. 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

² Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках: Закон України від 22.02.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3585-20>

та особливостями конкретної глави (2-14) Розділу IV ЦПК України для кожної категорії справи.

В науково-юридичній літературі прийнято класифікувати справи, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження на групи в залежності від охоронюваного об'єкту:

1) Справи про зміну правового статусу фізичної особи. Охоронюваним об'єктом в даних справах є правовий статус фізичної особи. До справ такої групи слід віднести: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення;

2) Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Охоронюваним об'єктом в даних справах є можливість реалізувати особою своє цивільне право, тільки при встановленні наявності або відсутності певного юридичного факту. До справ цієї групи слід віднести: встановлення фактів, що мають юридичне значення;

3) Справи про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав. Охоронюваним об'єктом в даних справах є можливість відновлення права або виникнення права тільки після встановлення відповідного факту судом. До справ такої групи слід віднести: відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання спадщини відумерлою;

4) Справи про застосування або встановлення законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів. Охоронюваним об'єктом в даних справах є загальний встановлений правопорядок. До справ даної групи слід віднести: надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; про видачу і продовження обмежувального припису.¹

Згідно з ч. 3 ст. 293 ЦПК України у порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб,

¹ Цивільний процес України: навч.-метод. посібник. Н.Ю. Голубева, І. М. Іліопол, Т. А. Стоянова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 22-23.

про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом.

Також важливо акцентувати увагу на тому, що певні справи окремого провадження допускають негайне виконання судових рішень. Зокрема, суд допускає негайне виконання рішень у справах про: розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; розкриття особою, визначеною п.1-3 частини першої статті 134 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках, щодо юридичної або фізичної особи; примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу; встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; видачу або продовження обмежувального припису (ст. 430 ЦПК України).

Окреме провадження як процесуальний правовий механізм вирішує значну кількість юридичних цілей. В порядку окремого провадження розглядається низка важливих категорій справ, що дозволяє, завдяки функціонуванню даного інституту, як оптимізувати навантаження на судову систему загалом, так і вдосконалити підхід до кожного окремого розглянутого правового питання. За функціональним призначенням окреме провадження сприймається як судовий спосіб захисту права чи законного інтересу від можливих порушень як за прямим наміром, так і внаслідок неналежного оформлення відповідних прав.

Як слушно зазначено науковцями, «реформування цивільного судочинства можливе лише в комплексному застосуванні всіх напрямків судового захисту прав людини як вітчизняного так і зарубіжного цивільного процесу. Спрямованість українського законодавства до європейських стандартів потребує поглибленого розгляду практики Європейського суду з прав людини, вивчення вироблених ним стандартів у процесі питань щодо доступу до правосуддя. До таких

стандартів, перш за все, відноситься положення, згідно з яким будь-яка вимога, що стосується цивільних прав і обов'язків, може бути подана до суду. Розвиток цивільного процесуального законодавства, судового доказування та встановлення обставин дійсності призвели до виникнення окремого провадження, як виду цивільного судочинства, який має свої особливості щодо встановлення юридичних фактів, що стосуються суб'єктного складу, юридичних інструментів встановлення, самої процедури, а також впливає на преюдиціальну силу рішення».¹

Частиною 7 ст. 19 ЦПК України зазначено, що окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Таким чином дана норма законодавчо ще раз закладає правову основу для провадження щодо встановлення фактів, які мають юридичне значення.

Отже, розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення є одним з напрямів здійснення судочинства в порядку окремого провадження. Дана категорія справ охоплює значну кількість юридично значущих питань та сприяє реалізації певної кількості правових цілей, вирішенню багаточисельних правових питань. Юридичний зміст даної категорії справ окремого провадження за своєю сутністю межує із адміністративним обслуговуванням, з приводу чого впроваджені процесуальні норми з розмежування даних порядків вирішення правових питань. Зазначена категорія справ налічує великий об'єм справ у порядку окремого провадження, а отже, не викликає сумніву з приводу необхідності подальшого вдосконалення нормативної бази, якою її врегульовано.

Розгляд справ щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення регулюється Главою 6 Розділу IV статтями 315–319 ЦПК України. Зазначені нормативи застосовуються, під час розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Предметом розгляду даних справ є встановлення наявності або відсутності конкрет-

¹ Мудрецька Г. В. Особливості процесуального порядку розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Том 1. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015//part_1/31.pdf

ного юридичного факту. Юридичні факти – це фактичні обставини дійсності, з правовою моделлю яких пов'язано настання наслідку у вигляді виникнення, зміни або припинення суб'єктивних цивільних прав, юридичних обов'язків, а також цивільних правовідносин в цілому. Юридичні факти як правова категорія мають подвійний матеріальний і юридичний вимір. У матеріальному аспекті вони постають як конкретні життєві обставини, події чи дії, що відбуваються у реальній дійсності. У юридичному аспекті ці обставини набувають нормативного значення – закріплюються у нормі права як такі, що зумовлюють настання юридичних наслідків, зокрема виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Таким чином, юридичні факти виступають посередником між фактичною поведінкою суб'єктів і дією правової норми, забезпечуючи зв'язок реального життя з механізмом правового регулювання¹. Факти, що мають юридичне значення – це факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. Розмежування юридичних фактів та фактів, які мають значення для справи, дозволяє чітко визначати предмет доказування у цивільному процесі, раціонально розподіляти процесуальні обов'язки сторін щодо доказування, ефективно застосовувати інститут презумпцій і преюдиційних фактів, забезпечувати стабільність і передбачуваність судової практики та оптимізувати судовий розгляд завдяки визнанню сторонами певних обставин.

Важливо відмітити, що ключовим в роз'ясненні деяких аспектів розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення є положення постанови Пленуму Верховного суду України 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»², на зміст якої посилаються суди і сьогодні. В частині 1 Постанови вказано, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо:

- згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

¹ Харитонova О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс. 2011. С. 44-45.

² Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного суду України від 31 березня 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0005700-95>

- чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;
- заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;
- встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Наведені ознаки є важливим уточненням щодо вимог до порядку розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Таким чином, нормативне регулювання розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення здійснюється на основі комплексної за своєю структурою правової бази. Фактично, залежно від категорії справи, що розглядається в окремому провадженні необхідно корегувати застосування нормативної бази, керуючись, водночас, загальними правилами, передбаченими Цивільним процесуальним кодексом України та роз'ясненнями судової практики. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду також зазначала і підкреслила дані пастулати, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов: – факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення; – встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах; – заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо); – чинним законо-

давством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року № 560/17953/21). При цьому, Велика Палата ВС звертала увагу і на те, що при вирішенні питання про прийняття заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя, окрім перевірки відповідності поданої заяви вимогам закону щодо форми та змісту, зобов'язаний з'ясувати питання про підсудність та юрисдикційність. Оскільки чинним законодавством передбачено позасудове встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, то суддя, приймаючи заяву, повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не віднесено її розгляд до повноважень іншого органу. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито – закриває провадження у ній (Постанова ВП ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18).

Перелік юридичних фактів, що можуть бути встановлені закріплено ч. 1 ст. 315 ЦПК України, відповідно до якої суд розглядає справи про встановлення факту:

1) родинних відносин між фізичними особами, даний факт встановлюється в судовому порядку, коли він безпосередньо спричиняє юридичні наслідки. До справ про встановлення факту родинних відносин відносять, зокрема, справи про встановлення факту батьківства, материнства. Також у випадках якщо підтвердження такого факту необхідно заявникові для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника також випадки встановлення факту родинних відносин з метою подальшого набуття громадянства України. Потреба у встановленні такого факту виникає, у разі втрати документів, які підтверджують родинний зв'язок між особами, або у випадку наявності помилок в документах, а також інших ситуаціях, що унеможливають доведення відповідного факту іншим способом, окрім як шляхом звернення до суду;

2) перебування фізичної особи на утриманні. Встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання свідоцтва про право на спадщину, призначення пенсії чи відшкодування шкоди за умови, що утримання було повним або допомога, яка надавалась утриманцю, була постійним й основним дже-

релом засобів до існування. Під час розгляду заяв про встановлення факту перебування на утриманні необхідно зважати, що за загальним правилом право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності у годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності (ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)¹; для встановлення факту перебування на утриманні з метою оформлення права на спадщину необхідно, щоб утриманець був неповнолітньою або непрацездатною особою, яка не була членом сім'ї спадкодавця і перебувала на його матеріальному утриманні, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування не менше як п'ять років (ч. 2 ст. 1265 ЦК України)². Встановлення факту перебування на утриманні має значення також для осіб, зазначених у ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»³, яким у зв'язку із загибеллю військовослужбовця виплачується пенсія;

З) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Предметом доказування у спрах про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню є: наявність факту каліцтва; причинний зв'язок між станом здоров'я заявника та подією (нещасним випадком), на яку посилається заявник, як на причину погіршення стану здоров'я; неможливість встановлення факту каліцтва в позасудовому порядку; факт того, що акт про нещасний випадок не склався і скласти його в даний час неможливо або акт був складений, але надалі втрачений і відновити його в позасудовому порядку неможливо, або при складанні акту була допущена помилка, що перешкоджає визнанню факту нещасного випадку, і виправити помилку в позасудовому порядку неможливо; наявність правової мети встановлення факту нещасного

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

³ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>

випадку; відсутність спору про право. Заява про встановлення факту каліцтва може бути подана: самим потерпілим; членами його сім'ї, у випадку втрати годувальника; законними представниками неповнолітніх; органами опіки та піклування. Заінтересованими особами у даних справах можуть бути, якщо заява подається самим потерпілим – Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а якщо інші особи – управління соціального захисту населення чи управління Пенсійного фонду України. Заява про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню повинна відповідати як загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим статтею 175 ЦПК України, так і вимогам щодо її змісту, передбаченим статтею 318 ЦПК України. Відповідно до якої у заяві повинно бути зазначено: який факт заявник просить встановити та з якою метою; причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; докази, що підтверджують факт. До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів; докази, які підтверджують наявність факту каліцтва (довідки з місця роботи, накази адміністрації про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб за порушення правил техніки безпеки); висновок медико-спеціальної експертної комісії, медичні довідки, витяги з історії хвороби; відсутність акта про нещасний випадок або докази що акт був складений, але надалі втрачений; документи, які підтверджують неможливість встановлення даного факту в позасудовому порядку;

4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення. Важливим є зазначити, що у даному випадку судом не встановлюються факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, а лише встановлюється факт саме їх реєстрації в актових книгах, якщо в державних органах реєстрації актів цивільного стану не збереглися відповідні записи, і органи ДРАЦС відмовили їх поновити, або вони можуть бути відновлені лише на підставі рішення суду про встановлення їх реєстрації;

5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Також предметом розгляду справ даної групи, є справи про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем.

Частина 2 ст. 3 СК України зазначає, що сім'ю створюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки¹. Встановлення факту спільного проживання має значення для захисту матеріальних інтересів осіб, які спільно проживають, оскільки ч. 1 ст. 74 СК України передбачає, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними). Докази, які підтверджують наявність факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (довідки з місця проживання, показання свідків, свідоцтво про смерть одного із подружжя, свідоцтва про народження дітей, в яких чоловік записаний як батько, квитанції, заповіти тощо, з яких вбачається, що подружжя вважали себе чоловіком та дружиною, піклувалися одне про одного); докази, що свідчать про спільне ведення господарства (спільна сплата рахунків, оформлення кредитів, докази про спільне придбання майна, квитанції, довідки про спільне проживання та ведення господарства тощо); заява про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; спільне проживання чоловіка і жінки; спільний побут; взаємні права і обов'язки. Тому, у справах про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу головними аспектами доказування є елементи, які свідчать про наявність шлюбних відносин фактично. Передусім, це факти спільного проживання, що передбачає наявність спільної житлової площі, де проживають обидві сторони. Спільне ведення господарства є також важливим елементом і включає спільні покупки, підтримання домогосподарства, а також розподіл обов'язків. Для встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без оформлення шлюбу, суд зосереджується на обґрунтованості мети заявника. Це означає, що заявник повинен чітко довести, чому встановлення такого факту є важливим та яке значення воно має для його юридичних прав або обов'язків. Таким чином, відкриття провадження у справі регулюється даним ключовим критерієм – метою, яка відображає зацікавленість заявника в офіційному визнанні їхнього статусу як сім'ї. Це може включати різні аспекти, в тому чис-

¹ Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>

лі і отримання одноразової грошової допомоги. Суд оцінює, наскільки ця мета є обґрунтованою та відповідає чинному законодавству, визначаючи тим самим юридичну доцільність встановлення зазначеного факту;

6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті. Заяву про встановлення факту належності правовстановлюючого документа можуть подавати: особа – власник правовстановлюючого документа, якій необхідно довести належність цього документа їй; спадкоємці померлої особи – власника цього документа для оформлення спадкових прав; утриманці померлого для одержання пенсії; інші особи, які мають інтерес у встановленні факту. Заінтересованими особами є особи, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права й обов'язки. Заінтересованими особами залежно від мети встановлення факту можуть бути: військкомати, органи внутрішніх справ, управління соціального захисту населення, управління Пенсійного фонду України, фінансові органи, органи виконавчої влади, навчальні заклади, органи страхування. Для відкриття провадження в судах справи про встановлення належності правовстановлюючого документа необхідно подати заяву з доказами того, що цей документ належить заявнику і що установа, яка його видала, не має можливості внести до нього відповідні виправлення. При розгляді справи суд встановлює належність особі правовстановлюючих документів, а не тотожність прізвища, імені, по батькові, неоднаково названих в різних документах, не присвоєння чи залишення одного з них. При цьому слід звернути увагу, що суд під час судового розгляду має встановити саме факт належності правовстановлюючого документа, а не факти, які підтверджуються цим документом. Судом лише встановлюється, що документ, виданий певній особі, в дійсності їй належить, але суд не вправі вносити виправлення у цей документ;

7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;

9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не замінює документи, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання.

Слід звернути увагу, що з прийняттям у 2022 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях»¹ зміст статті 317 ЦПК України було оновлено, зокрема вона передбачає ряд особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства.

Важливим та ключовим в сьогоdnішніх реаліях, є Указ Президента України від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні»², який ввів в Україні воєнний стан із 24 лютого 2022 року, строк дії якого продовжено і розповсюджується до сьогоdnення. Відповідно до статті першої Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тим-

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2345-20>

² Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>

³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>

часове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану можуть тимчасово обмежуватись конституційні права і свободи людини і громадянина, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб, в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Попри це, судова практика визначає ряд справ, які є предметом розгляду в окремому провадженні і які віднесено до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану, ними є:

- факт народження особи на території, на якій ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованій території України;
- факт смерті особи, військовослужбовця на території, на якій ведуться активні бойові дії або на тимчасово окупованій території;
- факт, що заявник є членом сім'ї загиблого військовослужбовця, який встановлюється з метою отримання грошової компенсації;
- факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, який встановлюється з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця;
- факт родинних відносин з померлим військовослужбовцем, який встановлюється з метою захисту цивільних прав та отримання соціальних виплат та допомог;
- факт батьківства померлого військовослужбовця щодо дитини;
- факти, що пов'язані із реалізацією права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації (самостійне виховання дитини, постійний догляд за інвалідом тощо як підстави звільнення з військової служби);
- факт загибелі особи внаслідок збройної агресії рф;
- факт вимушеного переселення осіб із місцевостей, де ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованій території, внаслідок збройної агресії рф.

Судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення відбувається із дотриманням загальних вимог, а та-

кож спеціальних положень, відповідно до категорії справи. Природно, враховується також характер справи, що може впливати на обрання засобів доказування, використання доказів, документів тощо. Встановлюються особливості щодо розгляду справ за заявами окремих категорій осіб, зокрема тих, хто перебуває на тимчасово окупованих територіях. Враховуються положення роз'яснень ВС щодо вимог до фактів, що мають юридичне значення.

У судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Справи про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану, судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають. Також згідно з висновками Великої Палати Верховного Суду: – встановлення фактів наявності трудового стажу здійснюється органами Пенсійного фонду України. У судовому порядку встановлюється лише факт приналежності документа, що підтверджує трудовий стаж, якщо ім'я, по батькові та прізвище, які зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові або прізвищем особи за паспортом або свідоцтвом про народження. А спір щодо права на отримання пенсії має розглядатися в позовному провадженні за правилами адміністративного судочинства (постанова від 04.09.2019 року у справі № 198/623/18, постанова від 27.03.2019 року у справі № 569/7589/17); – вимога про встановлення фактів втрати статусу громадянина-резидента та набуття статусу громадянина-нерезидента не може розглядатися у судовому порядку безвідносно до дій заінтересованих осіб щодо конкретних прав, свобод та інтересів заявника. Вказані факти можуть бути встановлені судом, зокрема, під час розгляду справ щодо оподаткування доходів заявника чи порушення ним митних правил, а не в окремому чи позовному провадженні за правилами цивільного судочинства (постанова від 23.01.2019 року у справі № 536/1039/17). Касаційний цивільний суд при ВС у справі № 760/19921/16-ц дійшов висновку, що встановлення факту належності національності конкретній особі не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. У справі № 363/214/17-ц Касаційний цивільний суд дійшов висновку, що можливість встановлення факту по-

стійного проживання на території України в порядку окремого провадження не виключається.

Не можуть розглядатися судами заяви про встановлення фактів належності до осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, до ветеранів чи інвалідів війни, проходження військової служби, перебування на фронті, у партизанських загонах, одержання поранень і контузій при виконанні обов'язків військової служби, про встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її настання, про закінчення учбового закладу і одержання відповідної освіти, одержання урядових нагород. Відмова відповідного органу в установленні такого факту може бути оскаржена заінтересованою особою до суду в порядку, передбаченому законом (постанови Великої Палати Верховного Суду від 08 листопада 2019 року у справі № 161/853/19, від 18 грудня 2019 року у справі № 370/2598/16-ц).

Матеріали судової практики та огляд правових позицій підтверджує зростання ролі окремого провадження як особливої форми цивільного процесу, спрямованої на забезпечення ефективного та справедливого правосуддя у справах, зокрема, у справах щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення. В умовах реформування судової системи та посилення уваги до гарантій доступу до правосуддя саме окреме провадження набуває значення гнучкого інструменту реалізації та підтвердження прав осіб у випадках, коли відсутня конфліктність правових позицій сторін.

Особливості провадження у деяких справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Виконання завдань цивільного судочинства з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб залежить від встановлення судом у справі об'єктивної істини та правильного застосування норм матеріального і процесуального права. Відповідно до частини 2 статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі

правовідносини, що виникають у державі¹. Але специфіка матеріального правовідношення, що є предметом судового розгляду, зумовлює наявність певних особливостей провадження у цивільних справах. Як вже було зазначено, однією із важливих складових цивільного судочинства є окреме провадження, що вирішує низку суттєвих правових завдань, зокрема зі встановлення фактів, що мають юридичне значення. Ідеологічне та ціннісно-правове обґрунтування даного виду провадження є фактично встановленим фактом. Правова природа та процесуальна специфіка розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення дозволяють визнати сутність даного виду провадження, а приклади судової практики свідчать про високу цінність юридичних завдань, що покладено на даний інститут. Водночас, функціонування цього інституту відбувається в умовах суттєвих процесуально-правових змін, що з одного боку вдосконалює правові механізми регулювання судового розгляду, з іншого ж викликає чисельні питання щодо ефективності впроваджуваних змін та недопущення внаслідок їх запровадження виникнення площини процесуальних зловживань чи утиснень охоронюваних законом прав та інтересів.

Практика цивільного судочинства про встановлення фактів, що мають юридичне значення включає чималу кількість судових справ, оскільки вирішує чисельні юридичні питання заявників. Фактично, її розгляд та аналіз є для науковців цінним джерелом інформації про ефективність чи недосконалість відповідних правових інститутів. Отже, існує два способи встановлення фактів, що мають юридичне значення: позасудовий і судовий, які за своїм змістом є взаємовиключними (постанова Верховного Суду від 26 червня 2025 року у справі № 760/14564/24). Юридичні факти, щодо яких існує позасудовий порядок їх встановлення, не підлягають встановленню судами. Юридичні факти, що можуть бути встановлені судом, перераховані в частині першій статті 315 ЦПК України, але їх перелік не є вичерпним.

У період дії воєнного стану, відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», не можуть бути припинені повноваження судів, а конституційне право на судовий захист

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

обмежене¹. Отже, встановлення певних фактів, що мають юридичне значення розглядаються судами відповідно до норм чинного законодавства. Як вже зазначалося, зміст статті 317 ЦПК України було оновлено, зокрема дана стаття передбачає ряд особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. Заявники у справах про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або ТОТ України (батьки, або один з них, члени сім'ї, їхні представники опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, або інші законні представники дитини) наділені правом звернення до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника, для встановлення факту народження особи. Заінтересованими особами у справах зазначеної категорії є відповідні відділи ДРАЦС, до повноважень яких, зокрема, належить проведення реєстрації народження. Слід визначити, що метою встановлення такого факту народження є необхідність державної реєстрації народження дитини, підтвердження громадянства України, отримання свідоцтва про народження, отримання закордонного паспорта, оформлення соціальних виплат і пільг та реалізація в подальшому дитиною всіх належних їй прав та свобод громадянина України. У разі неможливості реєстрації факту народження особи в порядку дотримання адміністративної процедури, зазначений факт може бути встановлений відповідно в судовому порядку згідно саме п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України. Серед основних причин, які унеможливають отримання чи відновлення документів у позасудовому порядку, є: особа використала всі можливості отримання документів у позасудовому порядку; документи, видані органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на ТОТ, не визнаються державними органами України; неможливість зареєструвати народження дитини в органах ДРАЦС через відсутність документів встановленого зразка згідно з законодавством України, які засвідчують цей факт; неможливість зареєструвати народження дитини у зв'язку із припиненням діяльності державних органів влади України, зокрема органів ДРАЦС

¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>

України, на ТОТ; втрата документів через бойові дії або евакуацію, або наявність помилок в зазначених документах; небезпека для заявників (отримання документів на ТОТ часто пов'язано з ризиком для життя громадян, які змушені звертатися до суду як до єдиної інстанції для вирішення питання).¹

Значення доказів у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зумовлена і умовами, за якими визначається належність таких справ до юрисдикції суду. Доказами у справах для підтвердження факту народження дитини можуть бути: паспорти громадянина України батьків, заявників, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження, медичні документи, видані органами і установами, що знаходять на ТОТ (медичне свідоцтво про народження, обмінна карта, видана пологовим будинком, або її копія, виписний епікриз із акушерського стаціонару, протокол первинного лікарського огляду новонародженого, картка профілактичних щеплень), в окремих випадках – довідка для призначення і виплати одноразової допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, довідка про реєстрацію місця проживання новонародженого, повідомлення про реєстрацію в системі індивідуального (персонального) обліку, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, а також інші докази: фотографії певних подій, результати медичних досліджень, покази свідків тощо. Таким чином, розглядаючи заяви про встановлення факту народження дитини, суди у переважній більшості випадків оцінюють такі докази: документи та медичні висновки про народження, видані на ТОТ, при цьому, за відсутності належних і допустимих доказів, суди встановлювали факт народження дитини на підставі висновку генетичної експертизи. При розгляді цивільних справ про встановлення факту народження дитини суди, як правило, з'ясовують фактичні обставини справи, досліджують подані докази та перевіряють пояснення сторін.

Підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я на період дії воєнного стану на території України здійснюється надавачами медичної допомоги: лікарем (який має лікарську спеціальність «Акушерство і гінекологія», «Неонатологія»,

¹ Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований). Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду. Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н О. М. Ситнік. Київ, 2025. С. 34.

«Педіатрія», «Терапія», «Загальна практика – сімейна медицина»), який і заповнює медичне свідоцтво про народження (форма №103/о)¹ після огляду породіллі та дитини. Документ лікар видає за умови наявності у первинно-обліковій медичній документації жінки, відомостей, що підтверджують факт її вагітності. Міністерством охорони здоров'я України затверджено наказ від 04.03.2022 року «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану»², відповідно до якого в умовах воєнного стану медичне свідоцтво про народження за формою №103/0 у кожному випадку народження живої дитини видають працівники закладів охорони здоров'я та фізичні особи-підприємці, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, надавали допомогу при пологах, проводили перший огляд новонародженого, перший медичний огляд породіллі після пологів, зокрема поза закладом охорони здоров'я, без можливості подальшого транспортування породіллі та новонародженого до відповідного надавача медичної допомоги або за умови її відмови від такого транспортування в обставинах підвищеної загрози життю та здоров'ю. У випадку відсутності форми №103/о медпрацівнику дозволено виписати довідку довільної форми у двох екземплярах. Один із них передається матері, а другий – на зберігання до медзакладу, саме ця довідка в період дії воєнного стану вважається документом, що підтверджує факт народження дитини та прирівнюється до заповненого Медичного свідоцтва про народження (форма №103/0), за допомоги якого можна отримати свідоцтво про народження, видане відділами державної реєстрації актів цивільного стану. Закон України від 21 квітня 2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України»³, вносить зміни до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій

¹ Про впорядкування ведення медичної документації, яка засвідчує випадки народження і смерті: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.10.2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1150-06>

² Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.03.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0293-22>

³ Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2217-20>

території України»¹, де зазначено, що будь-який акт (рішення, документ), виданий будь-якими органами, їх посадовими та службовими особами на тимчасово окупованій території, які створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законом, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території. Проте, відповідні зміни не були внесені до Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.01.2013 року та Наказу Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року «Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні»². Отже, на даний момент, в разі наявності документів, що не визнаються Україною, виданих органами так званих ЛНР та ДНР та іншими новоутвореними окупаційними адміністраціями або у разі надання відмови у встановлення такого факту, встановлення факту народження дитини здійснюється у судовому порядку.

Справи про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, що є принциповою особливістю справ даного виду провадження.

У рішенні про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, зокрема, мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків. Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначений Верховною Радою України, підлягає негайному виконанню, що також відноситься до сутності і особливостей розгляду справ даної категорії. Рішення у справах про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан,

¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

² Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0719-00>

або на тимчасово окупованій території України, може бути оскаржено в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Оскарження рішення не зупиняє його виконання, копія судового рішення видається учасникам справи, негайно після проголошення такого рішення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження особи. Саме рішення суду про встановлення такого факту є підставою для державної реєстрації народження та для внесення відомостей про батьків дитини відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення суду.

Заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками, або іншими заінтересованими особами, до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Щодо питання встановлення факту смерті особи, слід виділити певні види даного факту: – встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); – встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (п. 9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); – встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України (ст. 317 ЦПК України). При цьому, слід відмітити, що розгляд судом справ про оголошення особи померлою (ч. 305-309 ЦПК України) є специфічним і не актуальним під час війни.

Згідно з пунктом 1 глави 5 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні¹, підставою для державної реєстрації смерті зокрема є: лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о); фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о); лікарське свідоцтво про перинатальну смерть (форма № 106-2/о); рішення суду

¹ Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0719-00>

про оголошення особи померлою; рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час; повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів; повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом із лікарським свідоцтвом про смерть. Ці документи додаються до другого примірника актового запису про смерть. У разі наявності документів, що не визнаються Україною, виданих органами так званих ЛНР та ДНР та іншими новоутвореними окупаційними адміністраціями або у разі надання відмови у встановлення такого факту, встановлення факту смерті особи здійснюється у судовому порядку. У суді доказами, які можуть засвідчити факт смерті особи, є: показання свідків; письмові докази: акт про настання смерті, копія лікарського свідоцтва про смерть; повідомлення з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки; наказ командира військової частини про виключення особи з особового складу частини та всіх видів забезпечення у зв'язку із загибеллю; скріншоти особистого листування, дані, отримані з відкритих джерел або соціальних мереж. Слід звернути увагу, що у даній категорії справ передбачено звільнення від сплати судового збору заявникам, а саме відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»¹, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються заявники у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку зі збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, втрати документів, необхідних для отримання компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, а також порушення права власності на рухоме та-або нерухоме майно. При цьому, слід зазначити, враховуючи аналіз судової практики, що доволі часто суди відмовляють у відкритті провадження у справах за вказаними категоріями без сплати судового збору, і передбачають справлення судового збору за став-

¹ Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3674-17>

кою 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, але відповідні ухвали суду можливо оскаржити в апеляційному порядку.

Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначений такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню. Негайне виконання судових рішень у даній категорії справ є виправданим, оскільки державна реєстрація смерті дозволяє оперативно здійснити юридичні дії, пов'язані з цими фактами. Цей процес є важливим для правового регулювання багатьох питань, що виникають після смерті особи, особливо в умовах окупації, коли доступ до офіційних установ обмежений або неможливий. Практика судів України демонструє послідовний підхід щодо доцільності застосування негайного виконання рішень у справах про встановлення факту смерті особи, особливо якщо така подія сталася на тимчасово окупованій території України. Це обґрунтовується необхідністю захисту прав та інтересів родичів особи, яка померла, та забезпечення їх соціального захисту. Отже, щодо встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України чинне законодавство впроваджує вимоги щодо сприяння спрощеного звернення, прискореного розгляду справ та негайного виконання рішень суду у вказаних справах.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупованою територією визначається: – сухопутна територія тимчасово окупованих російською федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях; – внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих російською федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; – інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово

окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку; надра під територіями, зазначеними вище, і повітряний простір над цими територіями.

Із заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в період дії воєнного стану до суду звертаються особи переважно з метою реєстрації народження дітей; реєстрації смерті як загиблих військовослужбовців, так і цивільних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України; отримання одноразової грошової допомоги сім'ям загиблих військовослужбовців, виплата якої передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану»¹; отримання інших соціальних виплат і допомог; оформлення спадщини. Також звертаються з заявами: – про встановлення факту, що заявник є членом сім'ї, утриманцем загиблого військовослужбовця, з метою отримання одноразової грошової допомоги; – встановлення факту, що заявник перебував на утриманні загиблого військовослужбовця, з метою отримання інших виплат та допомог, оформлення спадщини; – встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця; – встановлення факту проживання однією сім'єю як чоловіка і жінки без шлюбу з метою отримання соціальних виплат та допомог; – встановлення факту родинних відносин із загиблим військовослужбовцем з метою захисту цивільних прав та отримання соціальних виплат та допомог; – встановлення факту батьківства загиблого військовослужбовця відносно дитини; – встановлення фактів, які пов'язані із реалізацією права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, пов'язані з реалізацією права на звільнення з військової служби; – встановлення факту перебування на утриманні трьох і більше дітей віком до 18 років та встановлення факту родинних відносин як підстава для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації або звільнення з військової служби; – встановлення факту самостійного виховання дитини військовозобов'язаним – військовослужбовцем; – встановлен-

¹ Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/168-2022-%D0%BF>

ня факту, що фізична особа зайнята постійним доглядом за особою з інвалідністю як підстава звільнення з військової служби – отримання права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації; – встановлення інших фактів, пов'язаних з військовою агресією рф проти України; – встановлення факту, що вимушене переселення осіб відбулось саме внаслідок збройної агресії рф проти України.

У контексті військової агресії рф проти України не підлягають встановленню судами: – факт, що особа є такою, що виключена з військового обліку; факт, що особа є такою, що є непридатна до військової служби з виключенням з військового обліку; факт перебування у полоні заручником (постанови Верховного Суду від 02 вересня 2020 року у справі № 552/2742/19, від 31 січня 2024 року у справі № 953/2790/23); – факт збройної агресії рф проти України (постанова Верховного Суду від 06 жовтня 2021 року у справі № 712/15597/18); Суддя, приймаючи заяву про встановлення факту, що має юридичне значення, повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не віднесено її розгляд до повноважень іншого органу. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито – закриває провадження у ній. Такі висновки містяться у постановках Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18 (провадження № 14-567цс18), від 18 грудня 2019 року у справі № 370/2898/16 (провадження № 14-573цс19). Чи підлягає встановленню в судовому порядку факт, що особа зайнята постійним доглядом за родичем з вадами здоров'я; – факт наявності родича з інвалідністю та відсутності інших працездатних осіб, зобов'язаних його утримувати з метою звільнення з військової служби, отримання відстрочки від мобілізації тощо наразі вирішує Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 214/3475/24, яка передана для відступу від правових висновків, сформульованих у постановках Верховного Суду від 11 грудня 2024 року у справі № 153/247/24 та від 18 грудня 2024 року у справі № 352/1658/.

Отже, судова практика є чітким індикатором не тільки фактичних закономірностей функціонування судової системи, але й проблемних аспектів судочинства в порядку окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство відносить до юрисдикції цивільного суду справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян. Законодавством не передбачено іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд справ про встановлення факту, що має юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, окреме провадження, встановлення фактів, що мають юридичне значення, юридичні факти, воєнний стан.